

SZÉKELY András Bertalan

Vallás és hazafiság az erdélyi magyarörmények önazonosságában

A magyarsággal a 17. század óta folyamatosan együtt élő magyarörmény néptöredék olyannyira azonosult a befogadó magyarsággal, hogy ismereteim és megítélésem szerint szeretet és megbecsülés illeti őket. Mivel e tanácskozás¹ témája a táj és a vallás összefüggéseinek vizsgálata, választott témám szerint e nép hitbéli szilárdsága és magyar patriotizmusa egymást erősítő tényeit szeretném kifejteni, illetve meggyőző érvekkel alátámasztani.

Alapok

A hazai örmények saját csoporttudata szerint már a honfoglaló eleinkkel együtt örmény családok érkeztek a Kárpát-medencébe, sőt a hét törzs egyike akár örmény is lehetett. Azt is tudni vélik, hogy a törzsszövetség létrejöttékor, Árpád pajzsra emelése örmény szokás szerint történt,² bár ez már a görög-római kortól általános gesztus volt.³ Erdélyben Talmács központtal telephelyet hoztak létre, a kaukázusi templomépítéssel rokonítható kápolnákat építettek másutt is Erdélyben az Árpád-korban.⁴ Bizonyos fokú betelepülés történt továbbá a 13. században, amire az esztergomi örmény negyed, a Terra Armenorum okleveles említése utal. A következő évszázadban IX. Bonifác pápa már Brassóban is tud – minden bizonnyal külkereskedő – örményekről.

A következő, legjelentősebb betelepülési hullámuk a 17. század utolsó harmadára tehető. Miután a török terjeszkedés elől menekülni kényszerültek már két-három évszázaddal korábban, a velünk szomszédos Lengyelországban (Galíciában) és Moldvában is kiépítettek jelentékeny kereskedelmi, vallási központokat. A török-lengyel harcok dülásai következtében a hagyomány szerint 1672-ben érkezett az általuk jól ismert szorosokon az első nagyobb csoportjuk Erdélybe, amelyet inkább több éves folyamatként kell felfognunk. Apafi Mihály fejedelem jó szívvel fogadta őket: Besztercén, Gyergyószentmiklóson, Csíkszépvízen, Görgényszentimrén, Petélén, Marosfelfaluban, Kantán, valamint saját ebesfalvi birtokán telepítette le őket. 1680-ban olyan privilegialis szabadságlevelet adott nekik, hogy bizonyos gazdasági szolgáltatások ellenértékezéséként egész Erdélyben szabadon folytathattak kereskedést. Sokan közülük egyszerre voltak iparosok és kereskedők – kimagaslottak közülük a szamosújvári állat- és a székelyföldi fakereskedők.⁵ Fia, II. Apafi Mihály újabb kiváltságokban részesítette őket: szabadon választhattak bírót, kereskedelmi ügyekben pedig a görög companiához fellebbezhettek.⁶

Az örmények saját *companiáját* az autonómia sajátos formájaként kell értelmeznünk. Apafi felmérte, hogy a hazájába érkezett népcsoport értékes, hasznos, ezért a megtelepedése érdekében olyan körülményeket biztosított a számára, hogy az jól érezze magát, s ne vándoroljon tovább. „Az örmény compania egy közigazgatási és egyházi egységet alkotott. A saját belügyeit intézte, az adókat egységesen szedték össze. Volt egy örmény bíró, ennek a

compániának a feje, és tanácsosok, akik vezették az ügyeket. Az örmények egymás közti, apró-cseprő peres ügyeit is az örmény bíró intézte, de viszont ha a székelységgel vagy külső emberekkel volt probléma, akkor is elsősorban az örmény bírónak kellett fordulni, és az örmény bíró fordult aztán a csiki királybíróhoz, aki elintézte (...) A világ felé kifelé az örmény bíró képviselte ennek az örmény közösségnek a belügyeit, amibe nem szóltak bele a hatóságok.⁷

Származás-földrajzilag heterogén, szociológiai szempontból viszont homogén, főként kézművesekből és kereskedőkből álló csoport alkotta a kolóniát.⁸ A beköltöző családok száma 300 alatt lehetett, ami később durván megtízszereződött.⁹

Felfelé ívelés

Besztercéről – ahol a vezető rétegük, a legelőkeesebb, jómódú családok éltek – a százok 1712-ben kiűzték a számukra nemkívánatos konkurenciát. Ezt követően költöztek át Szamosújvárra (Armenopolis), ahol megalapították az „örmény metropolist”, amely az egyetlen, terv alapján épült város lett Erdélyben. Barokk épületei, templomai sajátos szintet képviselnek, tükrözvén egykori lakóik jólétét. Szamosújvár 1726-ban, Ebesfalva 1733-ban kapott kiváltságlevelet III. Károlytól – utóbbi ekkortól az Erzsébetváros (Elisabethopolis) nevet viseli. E két település képezte a kezdetben egységes *compania* belső és külső alkotórészét. A székelýföldi örmények sokáig az erzsébetvárosi bíró joghatósága alá tartoztak, de 1715-től a szentmiklósi és szépvízi örmény bíró volt az elsőfokú hatóság az ott élők számára, szabad királyi városi rangot II. Józseftől kaptak.¹⁰

Az udvar tehát különösen pártfogolta őket, hisz beleillettek merkantilista gazdaságpolitikájába, a török és zsidó alattvalókat kívánták velük kiszorítani a keleti kereskedelemből, a katolikussá vált vallásuk pedig az ellenreformáció folyamatában nyert jelentőséget.¹¹

Eredeti vallásuk szerint az örmény apostoli egyházhoz – a világ első államvallássá vált keresztény egyházához – tartoztak. Apafi idején a nyilvános vallásgyakorlás jogát nem tudták megszerezni, így kezdetben magánháznaknál, később bérelt fakápolnáknak végezték a liturgiájukat. A 17. század végén Szebelébi Bertalan kézdiszentléleki plébános és püspöki helynök két kápolnában engedélyezte a saját rítusú istentiszteleteik tartását.¹²

Az évszázad utolsó évtizedeiben – hathatós szentszéki, magyar katolikus egyházi és Habsburg udvari támogatással – a rekatolizáció nagy lendületet vett az ortodox erdélyi románok és a felső-magyarországi rutének körében. Ebben az összefüggésben a protestánsellenes hatalmi játszma részévé vált az örmény apostoli egyház. Bár Minas püspökük vezetésével egy részük ellenezte, az erdélyi örmények Lembergben 1681-ben deklarálták az uniót, elismerve a pápa primátusát. A folyamatot Oxendius Virziresco missziós unitus örmény pap vitte végig sikeresen 1709-ig.

Az általa alapított és felépített Szamosújvár mellett Erzsébetváros, Gyergyószentmiklós és Csíkszépvíz kanonizálódott örmény kolóniaként, amely nem csupán az örmények nagyobb számának, hanem mindenekelőtt az örmény katolikus egyház húzóerejének köszönhető. Ott építették fel első, szerényebb kőtemplomaikat, majd monumentális szentegyházakat. Építészetileg a helyi hagyományba igyekeztek beilleszkedni, a szamosújvári Salomontemplom például a vidék késő gótikus falusi templomainak alaprajzát követi.¹³ Az erzsébetvárosiak első templomukat 1725-ben építették a Szentháromság tiszteletére, ahová négy év múlva mechitarista szerzetesek érkeztek. A ma is álló hatalmas Istenházát 1766–91 között emelték, védőszentje Árpád-házi Szent Erzsébet. Mellette még kilenc kápolna és templom épült a városban a hívek adakozásából.¹⁴

Virziresco apostoli helynök, majd püspök Szamosújváron nemcsak a lelkeket gondozta, hanem kialakította a sajátos örmény barokk városképet a kereskedő polgárság számára, amely

stílus a környék városi és nemesi hagyományaihoz is illeszkedett.¹⁵ Létrehozta az örmény tí-márcéhet, megalkotván annak alapszabályát. A Rákóczi-szabadságharc alatt a protestáns rendek által kiutasított Illyés András püspök felkérésére ellátta a latin hívek gondozását is: papokat szentelt, templomokat és harangokat áldott meg, házassági ügyekben bíraskodott, főpapi infuláns miséket végzett, szent olajokat szentelt.¹⁶ Tekintélyét jól példázza Szongott Kristóf armenológus jellemzése: „Abban az időben a katolicizmus és a trón érdekében a hit-élet, a politika, a diplomácia terén, az ország anyagi és szellemi javának előmozdítása, híveinek jólétéért, senki sem tényezett annyi és oly sikeres munkát, mint Verzereskul.”¹⁷

A kézműves bőrfeldolgozás a szintén az örmények által űzött mészárosra meg a marha- és bőrkereskedelemre épült. Az Erdélyben monopolhelyzetet kivívott állatkereskedők Moldva, Havasalföld mellett eljutottak Bécsig, a délnémet és itáliai városokig. A szegényebb vándorkereskedők pedig a vidék áruellátásában játszottak fontos szerepet. Szétterjedvén az országban, a 18. században már az Alföldön béreltek pusztákat állattartásra, anyagi helyzetük már a nemesség megszerzését is lehetővé tette. Székelyföldön fafeldolgozással és kereskedelemmel, valamint a modern pénzforgalom meghonosításával foglalkoztak, utóbbi révén a városiasodást is elősegítették.¹⁸

A magyar közjog a betelepedés után egy évszázadig különleges jogállású idegenekként kezelte őket. Privilegiumaikat és nemesleveleiket minden esetben az államhatalomtól nyerték, ám azok nem kerültek az erdélyi országgyűlés elé. Az alkotmányos elismerésük érdekében Szamosújvár és Erzsébetváros beadványt intézett az 1790–91. évi kolozsvári országgyűléshez, kérvén, hogy az ismerje el szabad királyi város státusukat. Az indoklásuk szerint „mivel az ők megtelepedésének ez Hazában már az egy századot meghaladta, őket mint jövevényeket vagy vándorlókat tekinteni nem lehetne, úgy mint akik itten megtelepedvén és lakó városokban királyi privilegiumok által megerősítettvén, hozzá vagynak a Nemes Hazához kötelezve, annak Köz-javát munkálodni jó s bal sorsát egyaránt szenvedni kéntelenítettnek.”¹⁹ Az erdélyi országgyűlés végül felvette e két várost a nemes királyi városok és taksás helyek sorába s számukra üléshelyet és szavazati jogot biztosított. Ez elősegítette azt is, hogy egyre közelebb kerültek a magyar nemzethez a kultúra, a politikai gondolkodás és a nyelvhasználat terén.²⁰

Így Erdélyben és a teljes birodalomban sor került a jogi integrációjukra is: ekkortól fogva közhivatalokat is betölthettek, ezáltal jogaik és kötelességeik megegyeztek az államalkotó többségével.²¹ Megnyílván ez által előtűnt a társadalmi és térbeli mobilitás, a földbirtokszerzés lehetősége is (pl. a Bánságban), szétszóródtak az országban, újabb közigazgatási, értelmi-ségi pályákra kerülhettek, s érthettek el rendkívüli sikereket.

Az örmény egyház jellegzetességei

Az örmény nép a világon a legrégebben, több mint 1700 esztendő óta keresztény. Bertalan, Tádé és Jakab apostolok már térítették örmény földön.²² Liturgiájuk bizánci, szíriai, nyugati és keleti elemeket egyaránt tartalmaz. Az inkább ortodox jellegű örmény apostoli egyháznak – amelyet korábban a gregorián jelzővel is illettek – saját egyházfője, ún. katolikosza van, aki Ecsmiadzinban székel. Világosító Szent Gergely is itt tette a világon először a kereszténységet államvallássá.

A korábban részletezett unió során létrejött az örmény katolikus egyház nem autokefál, hanem a római pápát ismeri el egyháza vezetőjének. Ő alá tartozik az örmény pátriárka. A két egyház miséjének liturgiája gyakorlatilag azonos azzal a különbséggel, hogy az előzőben a katolikoszt, az utóbbiban a pápát említik.²³

A mai erdélyi és magyarországi magyarörmények az ún. nyugati nyelvjárást beszélték, ami a mai törökországi, szíriai, libanoni nyelvjárásnak felel meg. A kaukázusiak nyelve a ke-

leti örmény változat, amely írásmódjában, nyelvtanában, kiejtésében a nyugatitól jelentősen eltér.²⁴ Ősi nyelvüket, a *grabart* az örmény egyház és liturgiája konzerválta a leggondosabban. Az erdélyi és csonkaországi örmény szertartású római katolikus templomaikban az ünnepi szentmisék egyes részei – a *saragánnak* nevezett egyházi énekek – ezen a nyelven csendülnek fel. Élő nyelvként azonban egy-két 90 év körüli idős emberen kívül ma már senki sem használja e közösségben az örményt.²⁵

Tudvalévő, hogy az erdélyi rendiség a három elismert natio – a magyar, a szász és a székely –, valamint a négy bevett vallás – a római katolikus, az evangélikus, a református és az unitárius – rendszerén épült fel és működött. Az örmények honosításában az egyik problémát az jelentette, hogy a keleti különálló vallásuk és egyházuk nem volt bevett felekezet: bejövételükkor ún. disunitus, vagyis nem egyesült egyház hívei voltak. Ugyanakkor mindig rokonszenvvel viseltettek a római katolikus egyház iránt, amit 1690 után az első áttért püspökük, Verzár Oxendius a Rómával való egyesülésig tovább is vitt. Beilleszkedésükhöz, teljes jogegyenlőségükhöz ez igen jelentős lépés volt.²⁶

A katolikus egyház több, ún. „sui juris”, tehát saját jogú egyház közössége, amelyek autonómiáját az egyház messzemenően tiszteletben tartja. E részközösségek külön kultúrával, saját rítussal és lelkiséggel rendelkeznek. Az örmény római katolikusok is ilyen alrendszerként képeznek a nagy egészen belül.²⁷

A magyarságot Trianon után a maradék ország területére érkezett magyarörmények 1922-ben alakították meg a Budapesti Örmény Szertartású Római Katolikus Egyházközséget. Különböző bérleményekben működött a plébániájuk és egymást követően több templomban (pl. a Szent István Bazilika oldalkápolnájában) tartották a szentmiséiket. A 70-es években a plébánia átköltözött a lelkészség Gellérthegy oldalában lévő Orlay utcai saját ingatlanjába. Itt építették fel az örmény szertartású kápolnájukat, főként a hívek adományaiából.²⁸ Ma ezen az ingatlanon a templom mellett múzeumi gyűjtemény és közösségi tér is található.

Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye érseke az egyházközség főpásztor, ugyanakkor a lelki gondozásukat a bécsi Mechtartista Rend látja el, így bizonyos ügyekben a Bejrúti Patriarchátus alá is tartozik, amelynek viszont a római Keleti Kongregáció a főhatósága.

Beilleszkedés és önmeghatározás

A korábban lezajlott vallási unió s az utóbb említett emancipációjuk és migrációjuk a Kárpát-medencében, igen ritka politikai és társadalmi integrációt eredményezett. Ahogy Tófalvi Zoltán fogalmazott: az örmények voltak az utolsók, akiket a magyarság integrálni tudott, politikai szempontból a magyar nemzet részeként tekintettek rájuk, és az együttélés is velük volt a legkevésbé problémás.²⁹

A honfűsítésük után a magyarság nyitottságot tanúsított a magyarörmények iránt, gyakoribbá váltak a vegyes házasságok és befogadásuk Erdély magyar városaiba (Kolozsvár, Nagenyed, Dés, Marosvásárhely stb.).³⁰ Ahogy egy tudós kultúrpolitikusunk a 21. század elején fogalmazott, „éppen ez a nyíltság, ez a tolerancia, ez a befogadókészség biztosította azt, hogy talán a magyarországi örménység az egyetlen a világon, amely csoportnak a képviselői, akár Gyergyószentmiklóson, akár Szamosújváron, vagy másutt, Erdélyben vagy Magyarországon, a Szilágyságban vagy Vásárhelyen otthon érzéik magukat és úgy legyenek örmények, hogy magyarok, és úgy legyenek magyarok, hogy örmények.”³¹

Kabdebó Lóránt a folyamat lényegét abban látja, hogy „a magyarörmények több mint három évszázad alatt úgy váltak magyarrá, hogy származásuk öntudatát megtartották. A befogadó nemzet legjobb polgáraivá igyekeztek válni, minden sorsdöntő és minden békés időszakban egyaránt.”³² Szongott Kristóf armenológus szerint is „kétségtelen, hogy a leg-

példásabb hazai népelem az örmény. Erényei szinte hibákká tolódnak, hibái pedig majdnem erényszámba mennek. Az örmény munkás és takarékos, józan és rendszerető, (...) életrevaló és élelmes, családias és vallásos, mint a zsidó, szopora és szívós, terjeszkedő és gyarapodó, mint az oláh, tiszta fejű és furfangos, mint a cigány; és mondhatnám műveltebb, sőt magyarabb, mint a magyar.³³

Igyekeztek minél jobb magyarrá lenni: már az 1840-es években büszkén vállalták magyarságukat, sőt magyar neveket vettek fel.³⁴ 1848-ban az utolsó erdélyi rendi országgyűlésen az örmény városok képviselői is megszavazták az uniót Magyarországgal, továbbá a rendiséget eltörlő és a polgárosodást elősegítő összes előterjesztett törvényt. A szabadságharc tábornokai, tisztjei és honvédjei között kimagasló volt a részvételük, a közösségnek pedig az áldozatvállalása.³⁵ Nem csupán asszimilálódtak, egészen és tiszta szívből magyarrá lettek. Annak érzik magukat lelkükben, ezt vallják írásban és tetteikben. „Orbán Balázs szavaival élve, nem éltek vissza soha új hazájuk vendégszeretetével, amely őket legnehezebb üldöztetések korában befogadta. Ezen életrevaló nemzetörödek átérzte, mivel tartoznak e hazának és méltónak bizonyult arra, hogy mint magyarörmény e nemzet fiai közé számítson.”³⁶

„A 19. század erdélyi örménysége előtt valóban nem volt más lehetőség, mint betagozódni abba a társadalomba, amelybe elődeik már gyökeret vertek, s a közvélekedés által örmény jellemzőknek tartott tulajdonságaikat – becsületesség, szorgalom, hagyománytisztélet, takarékoság, közügyek iránti elkötelezett áldozatkészség, családszeretet, polgári erények – a gazdaság terén elért sikerek után a társadalmi sikeresség szolgálatába állították (...) A század utolsó évtizedeiben a kulturális és társadalmi élet szinte minden területén kiemelkedő helyet foglaltak el az örmények.”³⁷ Országos arányszámukhoz képest egyértelműen felülreprezentáltak voltak a korabeli Magyarország elitjében.

A '48-ig jogilag egységes Natio Hungarica tagjaként, majd a polgári jogegyenlőség kivívása nyomán más nemzetiségek is a szabadságért, a társadalmi emelkedésért és a mindezekből várható anyagi gyarapodásért cserébe önként és hálásan váltak magyarrá, és lettek többnyire lojális polgárai a közös magyar hazának.³⁸ Ugyanakkor nem egy közösség értelmisége a szomszédos nemzetállamok kialakulása után a lojalitás helyett az elszakadást szorgalmazta, magyarelles agitációt folytatott – a magyarörménység sohasem volt partner az efféle törekvésekhez.

Hozzájárulásukat a nemzet építményéhez, a patriotizmus példáit nemrégiben nagyobb tanulmányban foglaltam össze.³⁹ A honvédelem, a politika, a tudomány és a felsőoktatás, a kultúra, a művészetek, a sport csak a legfontosabb területek, ahol bizonyítottak. A nemzet építményéhez történt magyarörmény hozzáadott értéket még folytathatnánk a gazdaság, a jog, a műszaki élet, az egészségügy, az egyházak, a cserkészmozgalom személyiségeinek a számba vételével. Minden korban meggyőző bizonyítékát adták annak a tiszteletre méltó hozadékának, amellyel gazdagították a hazát.

Összegzés és továbbgondolás

A többség és a kisebbség viszonya tájanként, időszakonként és helyzetenként más és más. A népek kontaktzónájában, a nyelvhatárokon mindig is volt átjárás, akkulturáció, beilleszkedés, integráció és beolvadás. Amennyiben ezek kényszer hatására mennek végbe, akkor azt erőszakos vagy mesterséges asszimilációnak nevezzük, így nehéz mellette bármilyen érvet, mentséget felhozni. Ám ha egy egyén vagy közösség – mérlegelve az előnyöket és hátrányokat – önként, tudatosan válik identikussá az őt befogadó nemzettel, nem feladva ugyanakkor a származástudatát, ápolván kulturális és hitbéli örökségét, akár pozitívként is értékelhető.

Az erdélyi gyökerű magyarörmények a minőségi megmaradás útját választották. Bár nyelvüket, anyanyelvű iskoláikat a 19. század második felében elvesztették, szervesen beépültek a magyar társadalomba, annak is a szellemi, műveltségbeli és gazdasági, politikai elitjéhez tartoztak. A tényekből és példákból kiderül, hogy hihetetlenül sokszínű az a többlet, amit a kereszténységünkhöz és magyarságunkhoz hoztátettek. Munkámnak nem volt célja az identitásuk örmény elemei ápolásának, mentésének a számbavétele, a kölcsönhatások, az integráció megjelenítése viszont olyan aspektus, amely számunkra, magyarok számára igen kevésbé ismert.

Az örmény értelmiség Szamosújvárról kiindulva országosan az 1880-as években mozgalmat indított a kulturális örökségük mentésére. A Szongott Kristóf gimnáziumi tanár nevéhez köthető armenizmus, az *Arménia* folyóirat, helytörténeti és néprajzi kutatásokat beindítva látható eredményeket hozott: sikerült örmény múzeumot létrehozniuk, a Magyar Néprajzi Társaságban örmény szakosztály is alakult.⁴⁰ Mindezt a magyar identitásuk mellett, s nem helyette művelték.

Napjaink Magyarországon és Erdélyben ugyanez játszódik le, mint a 19–20. század fordulóján, sajátos vissza-armenizálódási folyamatnak lehetünk tanúi. A magyarörmény értelmiségi elit újra identitásmentő mozgalmat indított, felelevenítvén az egykori armenizmus ideológiáját. Ezt nevezte el Kali Kinga kulturális antropológus neoarmenizmusnak.⁴¹ Budapesten 1997-ben Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület alakult, periodikát jelentetnek meg, amely idén már 19. évfolyamába lépett, színvonalas genealógiai, család, egyház- és helytörténeti, művészeti köteteket adnak ki, konferenciákat, előadásokat, programokat, kiállításokat rendeznek: újraélik, tartalommal töltik meg az ezer szállal e hazához kötődő örmény önazonosságukat. Szituatív, helyzettől függő örménységük pozicionális identitásként írható le: „az emlékezéstől függően kerül előtérbe az örmény mivolt, a nagy egyházi ünnepek, örménységgel kapcsolatos megemlékezések köré fókuszálódik (újabban többnyire magyar-örmény témájú könyv- és albumbemutatók, tudományos és művészeti, zenei előadások, gasztronómiai estek, „örmény vigasságok”, klubdelutánok, stb.).⁴² Mindeközben hatnak a „kis őshaza”, Erdély maradék örménymagyarjaira is (érdemes lenne elemezni, miért is alakult ki ott ez a terminológia), nem csupán eszmeileg és érzelmileg, hanem nagyon konkrét együttműködéssel, segítségnyújtással, mecenatúrával az ott folyó egyesületek örökségmentő munkálataihoz.

Román környezetben, kisebbségi sorban ugyanis a testvéreik szintén egyöntetűen magyarnak vallják magukat, az örménységük csupán „színfolt a magyarban”. A beolvasztó törekvésekhez való viszonyukat jól jellemzi dr. Issekutz Viktor bukaresti országgyűlési képviselő 1924. évi nyilatkozata, amikor a román állam örmény püspökséget felállító szándékára reagált: „Ha azért kívánja az örmény püspökséget felállítani, hogy mi megtagadjuk magyarságunkat, mert evidens, hogy akkor románoknak kell vallani magunkat, akkor mi most kijelentjük, hogy inkább örmény rítusunkat hagyjuk fel, minthogy magyarságunkat hagyjuk fel”⁴³. Ahogy egy mai erdélyi örménymagyar vezető fogalmazott, „mi mindenekelőtt magyarok vagyunk, ott is, itt is, hiszen ezen a kultúrán nőttünk föl, ezt valljuk magunkénak, de nem szégyenkezünk és valljuk, hogy a gyökereink örmények.”⁴⁴

Nagy a nyomás rajtuk, hiszen kétségtelen ma is a románosító törekvés, amely minden nem román identitású egyént és közösséget érint délkeleti határunkon túl. Kérdés, melyik utat választja az ottani örménymagyarság. Visy Zsolt gondolatmenete szerint a könnyebb az, „hogy elfelejti magyar kötődését és átszáll a másik csónakba. A nehezebb az, hogy ragaszkodik ahhoz a háromszáz éves tradícióhoz és múlthoz, amely immár szülőföldje: Erdély és amelyhez annyi szál kapcsolja, s ahonnan a magyar és nemzetközi politikai, katonai, tudományos életnek oly sok képviselője származott. Sokan itt vannak közöttünk, sokan a nagyvilág-

ban. Azért lehettek nagyok, mert vállalták a magyarságot, akár a 48-as szabadságharcban, akár máskor. Ez a hagyomány, ez a háromezred év, ez a történelmi múlt, kulturális és egyéb kötődés vajon elegendő-e ahhoz, hogy a nehezebb utat válasszák és megmaradjanak Romániában, Erdélyben magyarnak, magyarörménynek?⁴⁵

Egy magyarörmény/örménymagyar szépíró, Lászlóffy Aladár a közös dolgainkat érintő idézetével fejezném be áttekintésemet: „Magyarország s annak lebegő utódai ('haza a magasban'), amikor a szentistváni intelmek toleranciájának héliumával töltve emelkednek, felszállnak, elszakadni képesek valami szűklátókörű talajszinttől – annak öntudatával és önrzétével válhatnak egyre éteribbé és szárnyalóbbá, hogy erősségüket mennyi nép, nyelv, náció együttműködése képezte végig, s alkotja azóta, ezután is (...) Magyarországnak Erdély kapuján keresztül érkezett, folyamatos kvantumokban az örménysége, időben-térben, jelképesen és valószínűságon iszonyúan hosszú vándorlás, inkább bolyongás után. Mert Hungária nem célállomás volt, de a körülmények úgy alakultak, hogy egyik legnagyobb kolóniává vált, s azt követően az örménység lett egyik legjobban hasonlító, beolvadó népcsoportja, testi-lelki utánpótlásvonalaiknak, vízgyűjtő-medencéjének egyik leghálásabb, legérdemesebb, legérdemesebb forrása.”⁴⁶

Jegyzetek

- 1 Elhangzott 2017. május 26-án A Kárpát-medence történelmi vallásföldrajza c. történelmi földrajzi konferencián, a szerencsi Bocskai István Katolikus Gimnáziumban.
- 2 Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület: Mi, magyar anyanyelvű, erdélyi örmény gyökereük: magyarörmények = Erdélyi Örmény Gyökerek Füzetek (a továbbiakban: F.) XVI. évf. 189. szám, 2012. november, 17. o.
- 3 Dzseni Madzsarov: A gesztus dimenziói. Lehet-e Árpád – gyula, illetve Delján Péter – cár. 1. rész. In: Székely András Bertalan (szerk.): Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény és ruszin nemzetiségek néprajzából 8. Budapest, 2011. 61–105. o.
- 4 Szász Ávéd Rózsa: Hozzád és hozzám szól a harang! = F. XVI. évf. 187. szám, 2012. szeptember, 25–26. o.
- 5 Egyed Ákos: Az örmény kérdés az 1790–1791-es erdélyi országgyűlésen. In: Bálintné Kovács Júlia és Issekutz Sarolta (szerk.): Örménymagyarok, akik hatottak, alkottak, gyarapítottak, hogy a haza fényre derüljön s kincs legyen. Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Budapest, 2002. 27. o.
- 6 Pál Judit: Az erdélyi örmények a betelepedéstől a beilleszkedésig. In: Kovács Bálint – Pál Emese (szerk.): Távol az Araráttól. Örmény kultúra a Kárpát-medencében. Budapest, 2013. 9–10. o.
- 7 Lukács Mária: A Tarisznyás Márton Múzeum örmény emlékei. In: Issekutz Sarolta (szerk.): A 300 éves örmény szertartású római katolikus egyház és közösségei Magyarhonban régen és ma. Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Budapest, 2001. 137–138. o.
- 8 Krajcsir Piroska: A magyarországi örmény kolónia és néprajzkutatás a századfordulón. In: Székely A. B. (szerk.): Tanulmányok a magyarországi..., i. m. 194. o.
- 9 Lásd: Pál Judit: Az erdélyi örmény népesség számának alakulása és szerkezete a 18. században = Erdélyi Múzeum, LIX. évf. 1–2. szám, 1997. 104–120. o.
- 10 Pál Judit: Az erdélyi örmények a betelepedéstől a beilleszkedésig, i. m. 10–11. o.
- 11 Uo. 12. o.
- 12 Pál Emese: az erdélyi örmények szakrális művészeti emlékei. In: Kovács Bálint – Pál Emese (szerk.): Távol az Araráttól, i. m. 73. o.
- 13 Uo. 74–75. o.
- 14 (Szerző nélkül): Örmény értékek védelmében = F. XVI. évf. 180. szám, 2012. február, 25. o.
- 15 Tamáska Máté: Kultúrák szintézise Szamosújvár városképében. In: Kovács Bálint – Pál Emese (szerk.): Távol az Araráttól, i. m. 65–66. o.
- 16 Fancsali János (szerk.): Magyarörmény életrajzi lexikon, II. kötet. Budaörs, 2014. 192–193. o.
- 17 Marton József: Az erdélyi örmény papok a latin egyház szolgálatában. In: Bálintné Kovács Júlia és Issekutz Sarolta (szerk.): Örménymagyarok, akik hatottak..., i. m. 35. p.
- 18 Pál Judit: Az erdélyi örmények a betelepedéstől a beilleszkedésig, i. m. 12–14. o.
- 19 Egyed Ákos, i. m. 29. o.

- 20 Uo. 31–32. p.
- 21 Kali Kinga: Kulturális stratégiák: armenizmus és neoarmenizmus. In: Székely András Bertalan (szerk.): Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi kötetéből 7. Budapest, 2014. 273. o.
- 22 P. Vahan Hovagimian: Örmény katolikus liturgia. In: Issekutz Sarolta (szerk.): A 300 éves örmény szertartású római katolikus egyház..., i. m. 160. o.
- 23 Uo. 154–157. p.
- 24 Issekutz Sarolta: A magyarországi magyarörmény kisebbség harmadik évezredi törekvései. In: Bálintné Kovács Júlia és Issekutz Sarolta (szerk.): Örménymagyarok, akik hatottak..., i. m. 294. o.
- 25 Uo. 295. o.
- 26 Egyed Ákos, i. m. 27–28. p.
- 27 Csordás Eörs: Az örmény szertartású római katolikus egyház, mint a Magyar Katolikus Egyház részegyháza. In: Issekutz Sarolta (szerk.): A 300 éves örmény szertartású római katolikus egyház..., i. m. 22–23. p.
- 28 Issekutz Sarolta: A magyarországi magyarörmény kisebbség harmadik évezredi törekvései, i. m. 295–296. p.
- 29 Farcádi Botond: Magyarörményekről Sepsiszentgyörgyön = F. XVI. évf. 187. szám, 2012. szeptember, 11. o.
- 30 Egyed Ákos, i. m. 32. o.
- 31 Visy Zsolt: Örmények a nagyvilágban – örmények Magyarországon. In: Issekutz Sarolta (szerk.): A 300 éves örmény szertartású római katolikus egyház..., i. m. 37. o.
- 32 Kabdebó Lóránt: Magyarörmények. In: Alexa Károly (szerk.): Távol az Araráttól. A magyarörmény irodalom. Budapest, 2014. 232. o.
- 33 Idézi Alexa Károly, in: Alexa Károly (szerk.): Távol az Araráttól, 6–7. o.
- 34 Kali Kinga: Lélekétel = F. XVI. évf. 189. szám, 2012. november, 21. o.
- 35 Egyed Ákos, i. m. 32–33. o.
- 36 Száva Tibor-Sándor: A csíkszépvízi Száva család. Csíkszereda, 2000. 9. 7. o.
- 37 Krajcsir Piroška, i. m. 196. o.
- 38 Ifj. Bertényi Iván: Örmény származású politikusok a dualizmus kori Magyarországon. In: Kovács Bálint – Pál Emese (szerk.): Távol az Araráttól, i. m. 85. o.
- 39 Székely András Bertalan: Ördög-visszaváloztás Csíkban = Székelyföld (Csíkszereda), XX. évf. 2. szám, 2016. február, 111–135. p.
- 40 Krajcsir Piroška, i. m. 198–209. o.
- 41 Kali Kinga: Kulturális stratégiák: armenizmus és neoarmenizmus, i. m. 271. o.
- 42 Uo. 266. o.
- 43 Issekutz Sarolta: A magyarörménység reneszánsza az évezred végén. Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület szerepe. In: Issekutz Sarolta (szerk.): A 300 éves örmény szertartású római katolikus egyház..., i. m. 62. o.
- 44 Sebesi Karen Attila: Hová, merre, romániai örmények? Gondolatok három zenei tételben. In: Issekutz Sarolta (szerk.): A 300 éves örmény szertartású római katolikus egyház..., i. m. 68. o.
- 45 Visy Zsolt, i. m. 38–39. o.
- 46 Lászlóffy Aladár: Futamok a génmúzeumba tévedt örmény egérről. In: Alexa Károly (szerk.): Távol az Araráttól, i. m. 269–270. o.

